

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 303
Kongreler Dizisi: 40

Kyrgyz-Turkish Manas University Publications: 303
Conference Series: 40

**ULUSLARARASI SEMPOZYUM
ORTA ASYA ALİMLERİNİN
İSLAM MEDENİYETİNE KATKILARI**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM
THE CONTRIBUTIONS OF MUSLIM
SCHOLARS OF CENTRAL ASIA TO THE
ISLAMIC CIVILIZATION**

10-12 EKİM 2018 BİŞKEK / KIRGIZİSTAN

10-12 OCTOBER 2018 BISHKEK / KYRGYZSTAN

Editörler / Editors

**Doç. Dr. Muhittin DÜZENLİ
Doç. Dr. Yusuf GÖKALP
Doç. Dr. Ali YÜKSEK**

BISHKEK / BISHKEK 2019

УДК 29
ББК 86.38
О-70

О-70 **Orta Asya Alimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları: Uluslararası Sempozyum =
The Contributions of Muslim Scholars of Central Asia to The Islamic Civilization:
International Symposium** – Б.: 2019. – 1148 б.

ISBN 978-9967-9197-1-6

Mizanpaj & Kapak
Muhittin DÜZENLİ

Кыргызстан-Түркия Манас Университети Үөтөм Курулу'нун 07.06.2019 тарих ве 2019-15.99
Нолу карары иле басылмыштыр.

Бул китепте 2018-жылдын 10-12-октябрь айында “Борбордук Азиядагы Ислам
аалымдарынын Ислам маданиятына салымдары” аттуу эл аралык симпозиумдун
материалдары орун алды.

Борбордук Азиядагы Ислам аалымдарынын Ислам маданиятына салымдары:
эл аралык симпозиум
Калыптоо жана мукабанын дизайны: Мухиттин Дүзенли
Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин башкармалыгынын № 2019-15.99 чечими
боюнча басылды. Басууга 07.06.2019 кол коюлду. Нускасы 150.

О 0403000000-19

УДК 29
ББК 86.38

ISBN 978-9967-9197-1-6 © КТМУ, 2019

BİRÜNÎ VE TAHKÎKU MÂ LÎ'L-HİND İNCELEMESİ

Araş. Gör. Arzu YILDIZ*

Özet

Birünî, Orta Asya'da doğmuş ve matematik, astronomi, coğrafya ve tarih gibi 30'dan fazla alanda çalışmış en önemli Müslüman-Türk alimlerinden biridir. Ona göre bir çalışma objektif değilse ve birincil kaynaklardan yahut araştırmalardan elde edilmişse hiçbir değeri yoktur. Ve bir bilim adamı peşin hükümlerden uzak olarak çalışmalıdır. O, özellikle Tahkîk ve Asar-ul Bakiye sayesinde Karşılaştırmalı Dinler Tarihinin öncülerinden biri olarak kabul edilir. Onun Hindistan üzerine olan çalışması Tahkîk bizlere Hint dini, kültürü, kutsal kitap külliyatı, sosyal tesisleri vb. alanlarda bilimsel ve objektif bir şekilde seçilmiş önemli ve güvenilir bilgi sağlar ki bazı günümüz bilim insanları bile ona yetişemez.

Anahtar Kelimeler: Birünî, Hindistan, Tahkîk, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi, Objektivite, Hint Dini

Al-Beruni and Tahqiq Ma Lil Hind Review

Abstract

Birünî is one of the most valuable Muslim-Turk scholar who born in middle Asia and studied more than 30 disciplines such as math, astronomy, geography and history. In his opinion if a study is not objective and not from first hand texts or researches it has no value. And a scholar always should work without any prejudgements. He is considered one of the pioneers in the comparative history of religions especially because of his books *Tahqiq* and *al-Asar al-Baqiyah*. His study about India *Tahqiq* gives us important and reliable data on Indian religion, culture, sacred texts, social facilities etc which are selected scientifically and objectively even some scholars in our times are unable to catch up with him.

Key Words: Al-Beruni, India, Tahqiq, Comparative History of Religions, Objectivity, Indian Religion.

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Orta Asya, birçok alimin yetişip, gerçekleştirdikleri icatlar ve ilmi ilerlemelerle hem İslam medeniyetine hem de bütün insanlığa ışık tuttuğu bir coğrafyadır. Bu coğrafyanın yetiştirdiği en önemli alimlerden biri olan Birûnî, icatları, ilmi araştırmaları, bilgiye ve gerçeği aramaya olan düşkünlüğü, objektif ve disiplinli çalışma metodu ile takdire şayan ve üzerinde durulması gereken önemli bir Türk-İslam alimidir. O'nun Hint coğrafyasına hüküm süren Türklere rehber olması amacıyla kaleme almış olduğu Tahkîku Mâ Li'l-Hind, metodu, içeriği, Birûnî'nin konuları seçiş ve ele alış biçimiyle günümüzde dahi araştırmacılara rehber olarak alınması gereken bir eser olması hasebiyle ele alınıp incelenmelidir. Bizde bu sebeple Birûnî'nin diğer birçok ilim dalına gösterdiği ilginin yanında bir dinler tarihçisi gözüyle onu ve eserini ele alarak incelemeye gayret edeceğiz.

Birûnî

Tam künyesi Muhammed b. Ahmed Ebu'r-Reyhân el-Birûnî el-Hârîzmî¹ olan Birûnî, 973 senesinde Harezmi'nin Kâs şehrinde dünyaya gelmiştir². Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılan Harezmi'nin Afrigoğullarından Harzemşahlar idaresinde olan Doğudaki valiliğinin başkenti Kâs'ın içinden değil de taşrasından yahut dış şehirden olduğu ifadesi bazı düşünürler tarafından Birûnî künyesinin kaynağı olarak gösterilmektedir.³ Kitabında Kâs şehrinin isimlendirilmesi ile alakalı Günay TÜMER'in paylaştığı "*Harizm, Ceyhun'un aşağı kısmında ve bu nehrin her iki yakasındaki bir yerleşme bölgesi olup sonraları XIII. asra kadar başkent ismi olarak hep Kâs şehri için kullanılmıştır.*"⁴ bilgisi Birûnî'nin el-Hârîzmî künyesinin kaynağını göstermektedir. Ebu Reyhan künyesinin kastı hakkında da kesin bir bilgiye sahip değiliz.⁵

Etnik mensubiyeti hakkında eserlerinde herhangi bir kesin bilgiye ulaşamadığımız Birûnî'nin Arap, Fars ya da Soğd asıllı olduğuna dair iddialar bulunmakla beraber yine kendi eserlerinde rastlanılan bilgiler ışığında bu iddiaların doğruyu yansıtmadığını dile getirebiliriz. O, Arapça ve Farsçayı ana dilinden sonra öğrendiğini ve ana dilinin ilim dili olmadığını ifade etmektedir. O dönem Soğd ve Harezmlilerin yazılı eserlerinin varlığı da bilinmektedir. Bölgede Türk nüfusun varlığı da bilinmekte ayrı-

1 Günay TÜMER, *Birûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, Ankara, 1975, s.17

2 Zeki Velidi TOGAN, "*Birûnî*", *MEB İslam Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul, 1942, s.635

3 Edward SACHAU, *Alberuni's India*, Vol. I, London, 1910, s.IIIV, Tümer, Günay, "*Birûnî*", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul, 1992, s.206, nitekim Tümer eskiden şehirlerin iki kısımdan oluştuğunu, iç şehir için Enderun, dış şehir içinse birun tabirlerinin kullanıldığını dile getirir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tümer *Birûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, s.19

4 Tümer, *Birûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, s.11

5 Emine Sonnur ÖZCAN, "Ebu'r-Reyhan Muhammed bin Ahmed el-Birûnî'nin Hayatı (973-1061)", *Mîl ve Nihal*, c.10 sayı:3, İstanbul, 2013, s.11-13

ca Bîrûnî'nin bazı Türk lehçelerine vukûfiyeti de eserlerinde göze çarpmaktadır.⁶ Zeki Velidi TOGAN ve Aydın SAYILI onun Türk asıllı olma ihtimalinin yüksek olduğunu dile getirmişlerdir:⁷ bu hususta Günay TÜMER de Bîrûnî'nin eserlerinde Arapçanın kullanımında rastlanan garipliklerin Peçenekçenin tesirine bağlanabileceğini ve yine Peçenek söyleyişiyle Türkçe kelimeler kullanılmasının da onun Türk asıllı olduğu ihtimalini kuvvetlendirdiğini dile getirir.⁸

Ailesi hakkında bilgi sahibi olmadığımız Bîrûnî küçük yaşlarda Harezmi sarayına girmiştir.⁹ İlme ve araştırmaya olan merakı ve ilgisini kendi ağzıyla dile getiren¹⁰ Bîrûnî'nin genel olarak kendini yetiştirdiği söylenebilir. Bununla beraber Harezmi sarayında kendisinden hocam diye bahsettiği Ebu Nasr Mansur b. Ali b. Ebu Irak'ın himayesinde kalmış ondan Öklid geometrisi ve Batlamyus astronomisi öğrenmiştir.¹¹

Döneminin siyasi karışıklıklarından etkilenen Bîrûnî, Harezmi'ni terk ederek Rey şehrine gitmiştir. Burada sıkıntılı dönemler geçiren ve ilmi çalışmaları sekteye uğrayan Bîrûnî daha sonra Ziyariler hükümdarı Kâbüs b. Veşmgir'in sarayına, Cürcan'a davet edilmiştir.¹² En önemli ilmi eserlerinden biri olan ve dilimize *Maziden Kalanlar* diye tercüme edilen *El Asaru'l-Bakiye* adlı eserini Emir Kâbüs'a ithaf etmiştir.¹³ 1009 yılında Ali b. Me'mun'un daveti ile tekrar Harezmi'ye (Gürgenç) dönmüş ve daha sonra 1017 yılında Gazneli Mahmud tarafından bu bölgenin fethini müteakiben Gazne'ye götürülmüştür.¹⁴

Bîrûnî, Gazne yıllarının ilk başlarında daha önceleri siyasi meselelerde rol oynamış olmasının etkisiyle sıkıntılar yaşamış (örneğin Nandha kalesinde göz hapsinde tutulmuş) olmakla beraber sonraları Gazneli Mahmut tarafından izzet ve ikram görmüş, Gazne için ikinci vatanım tabirini kullanmıştır.¹⁵

Hindistan içine düzenlenen seferlerle beraber bu bölgede Türk-İslam hakimiyeti yerleşmişti. Bîrûnî, Gazneli hâkimiyeti sırasında Gazneli Mahmut ve onu takip eden sultanların himayesi altında Hindistan'a gitmiş, Hindistan'ın çeşitli bölgelerine ziyaretler gerçekleştirmiş, din adam-

⁶ Tümer, *Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, s.15-16

⁷ Aydın SAYILI, "Doğumunun 1000. Yılında Beyrunî", *Beyrunî'ye Armağan*, Ankara, 1975, s.5, Togan, s.636

⁸ Tümer, DİA, c. VI, İstanbul, 1992, s.206

⁹ Tümer, *Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, s. 22

¹⁰ Bîrûnî, *Kitabü'ssaydele Fittıb Mukaddimesi*, çev. Prof. Şerafettin YALTKAYA, İstanbul, 1937 s. 34

¹¹ Tümer, DİA, s.206

¹² D.Ahsen BATUR, "Bîrûnî ve Zamanı", *Maziden Kalanlar*, çev. D. Ahsen BATUR, s. 11

¹³ Bîrûnî, *Maziden Kalanlar*, çev. D. Ahsen BATUR, İstanbul, 2011, s. 37-39

¹⁴ Sachau, *India*, s.VIII-IX

¹⁵ Tümer, *Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, s.26-27, Özcan, *agm.*, s.19-20

ları ve halkla iletişim kurarak burada araştırmalarda bulunmuştur. Bîrûnî, Hindistan'da bulunduğu sırada Hintlilerin kutsal kitap dili olan ve sadece belirli bir kesim tarafından kullanılan Sanskrit'i öğrenmiş ve bazı kutsal kitaplardan çeviriler yapmıştır. Hint dinini, örf, adet, gelenek ve göreneklerini incelemiş, Hindu âlimlerle görüş alışverişinde bulunmuş ve Hint astronomisini, matematiğini ve coğrafyasını da incelemiş hatta bunları Yunan ilimleri ile karşılaştırmayı da ihmal etmemiştir.¹⁶

Tarih, coğrafya, matematik, tıp, mineraloji, gök bilimleri, tıp, kronoloji, filoloji, etnoloji, botanik gibi otuza yakın alanda çalışmalar yapmış ve buluşlar gerçekleştirmiş olan Bîrûnî'nin ilk rasadını henüz 17 yaşında gerçekleştirdiği dile getirilmektedir ki bu durum onun genç yaşta ulaştığı olduğu ilmi seviyenin yüksekliğinin de bir kanıtıdır.¹⁷ Eserlerinin tam sayısı bilinmemekle beraber Togan bu sayının 180 civarında olduğunu ifade etmiştir.¹⁸ Bu sayının geçerliliği konusunda her ne kadar kesin konuşmasak bile eserlerinin yüzü aşkın olduğu kesindir. Bîrûnî'nin Arapça, Farsça, İbranice, biraz Grekçe, Süryanice, Yunanca ve Türkçe bilmesinin yanında çok iyi Sanskrit bildiği, Arapçadan Sanskrit diline ve Sanskrit dilinden Arapçaya tercüme yapıldığı bilinmektedir.¹⁹

Gazne'de vefat etmiş olan Bîrûnî'nin ölüm tarihi tam bilinmemektedir. Onun vefat tarihi ile ilgili olarak 1061 yılının muhtemel olabileceğini dile getirilmektedir.²⁰

Genel Olarak Çalışma Metodu ve Kişiliği

Bîrûnî birçok alanda eserler ortaya koymuş bu eserleri ortaya koyarken de son derece titiz ve objektif bir usul takip ederek sadece kendi devrinde değil günümüzde de geçmişe ışık tutan, Türk-İslam coğrafyasının dünyaya kazandırmış olduğu en nadide ilim adamlarından biridir. Sahip olduğu zengin bilgi yelpazesinin ışığında çeşitli din ve mezheplere ait konuları ele alırken takip ettiği esnek ve objektif yaklaşımı sebebiyle yer yer eleştirilere ve tehditlere de maruz kalmakla beraber son nefesine kadar ilimle meşgul olmuş, hayatını ilmi çalışmalara vakfetmiştir. O, maddi çıkar kaygısı yahut dünyevi menfaatler beklentisinin zerre misgal etkisinde kalmadan Allah rızası ve saf bir ilim sevgisi ile çalışmalarını yürütmüştür. Nitekim Sultan Mesud'a ithafen yazmış olduğu *Kanuni Mesudi* adlı eseri için Sultanın ona hediye ettiği bir fil yükü gümüş parayı kabul etmediği bilinir.²¹

¹⁶ Sachau, India, s.XII

¹⁷ Tümer, DİA, 207-209

¹⁸ Sayılı, *agm.*, s.8

¹⁹ Tümer, Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini, s.26-38

²⁰ Özcan, *agm.*, s.23, Sayılı, *agm.*, s. 6

²¹ Tümer, Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini, s.57, Tümer, DİA, s.208

Sachau, Bîrûnî'nin kendinden önceki devirlerin geleneklerini körü körüne kabullenmeyip eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmak ve bunları anlamak istemesinden bahseder Bîrûnî için Tahkîk'e yazdığı önsözde onun din ve felsefe konularındaki düşüncelerinde bağımsız, açık, kararlı, sözünü sakınmayan bir insan olduğundan, doğruluğundan emin olmadığı hususlardan, üstü kapalı laflardan ve tereddütlü davranışlardan hoşlanmadığından bahseder.²²

Bîrûnî iyi bir bilim adamı olmasının yanında dindar bir Müslümandır. Tümer bu hususta şunları söyler: “Onun eserlerinde dini esas ve prensiplere bir aykırılık göremediğimiz gibi, inançlı, açık fikirli, aydın bir dindar sima ile karşı karşıya geliriz. Onun dindarlığı ilmi kişiliğine, bilginliği dini kişiliğine zarar vermekten fazla büyük bir ahenk göstermektedir de. Hiçbir zaman din için ilmi konularda, ilim için dini konularda bildiğini, inandığını gizleme ya da yanlış açıklama durumuna düşmedi.”²³

Ömrünü ilme vakfettiğini ve otuza yakın ilim dalıyla ilgilendiğini ifade ettiğimiz Bîrûnî'nin asıl ilgi alanları için Astronomi, matematik ve coğrafya demek yerindedir. Eserlerinden 95 tanesi matematik, astronomi ve coğrafya üzerinedir.²⁴ O, her fırsatta rasat yapmaktan geri kalmamış, ziyaret ettiği bölgelerin coğrafi konumları üzerine tespitlerde bulunmuştur.²⁵ Bununla beraber o, çeşitli alanlarda sahip olduğu bilgi birikiminden alanlar arası çalışmalar yaparken faydalanmış çok yönlü bir bilim insanıdır.

Tahkîk ve bilimsel Çalışma Metodu

Yukarıda kısaca değinmekle beraber bu bölümde *Tahkîk Ma li'l- Hind* adlı eserini temel alarak Bîrûnî'nin bilimsel çalışma metodunu ortaya koymaya gayret edeceğiz. Asırlarca Türk-İslam devletlerinin hâkimiyetinde kalmış, İslam kültüründen belirli ölçüde etkilenmiş ve 200 milyondan fazla Müslüman'ın halen yaşamakta olduğu Hindistan ve Hint kültürü üzerine yazılmış olan bu nadide eseri ele alıp inceleyerek günümüzde dahi yeterli ilgiyi görmeyen bu bölgenin Bîrûnî gözünden nasıl görüldüğünü, Bîrûnî'nin eseri kaleme alırken nasıl bir usul takip ettiğini ortaya koymaya gayret edeceğiz.

Tam ismi *Tahkîku ma li'l-Hind min Makûletin Makbuletin fi'l-Akl ev Merzûle* olan ve dilimize *Hintlilerin Değerli ve Değersiz Görüşlerinin İncelenmesi* şeklinde çevrilen bu eser, Bîrûnî tarafından Hint coğrafyasında,

²² Sachau, *India*, s.XIX

²³ Tümer, *Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, s.57

²⁴ Nasuh GÜNAY, “Bîrûnî'nin Dinler Tarihi'ne Katkısı”, *Milel ve Nihal*, Cilt: 10, sayı:3, İstanbul, Aralık 2013, s. 94

²⁵ Tümer, *DİA*, s.208

11. asrın ilk çeyreğinde Hintlilerle bir arada yaşayan Müslümanlara rehber olması gayesi ile kaleme alınmıştır.²⁶

Birünî, eserinin başında böyle bir çalışmayı kaleme alma sebebini açıklarken birçok alimin takındığı tavrıdan yakınır “... *Hint dinleri ve öğretilerine dair bütün bilgiler, birbirinden nakledilen ve hiçbir eleştirel değerlendirmeye tabi tutulmayan ikinci el malumat niteliğindedir.Üstat Ebu Sehl o eserleri gözden geçirip meselenin aynen dediğim gibi olduğunu görünce Hintliler hakkındaki bildiklerimi yazmam konusunda beni cesaretlendirdi.*”

Birünî, Tahkîk’in karşılaştırmalı bir çalışma olacağını, bu eserin bir mücadele ya da tartışma kitabı olmayıp red yahut cerh ile uğraşmayacağını bilgileri olduğu gibi aktardıktan sonra özellikle Yunanlılarla farklılık ver benzerlikleri göstermeyi amaçladığını en baştan bildirerek izleyeceği bilimsel metodu ortaya koymuştur.²⁷ Bilindiği üzere dinler tarihi çalışmaları için karşılaştırma metodu olmazsa olmazlar arasındadır. Birçok düşünür Birünî’yi *Maziden Kalanlar* ve *Tahkîk*’te kullandığı bu usul sebebi ile karşılaştırmalı dinler tarihinin öncülerinden kabul eder. Bu son derece yerinde bir yakıştırma diyebiliriz.

Birünî, Batanceli’l-Hindî’de şöyle demektedir “*Ben Hintçeden matematikçilerin ve astronomların kitaplarını çevirmeye devam ediyordum. Sonra onların seçkinlerinin hikmet konusunda sakladıklarına, zahidlerinin ibadete yönelmek ve teşvik etmek hakkında yazdıklarına rastladım. Bunlar bana harf harf okununca ve böylece ben bunlardakini ihata edince, bu eserleri mütalaa etmek isteyenleri görmezden gelmeye gönlüm razı gelmedi. Zira bilgi konusunda cimrilik en çirkin zulüm ve günahlardandır.*”²⁸ Çok net bir şekilde görüyoruz ki Birünî Hazreti Muhammed (s.a.v.)’in Hadisi şerifine uygun olarak ilmi nerede görmüşse almış, aşağılayıcı, küçümseyici yahut dışlayıcı bir tavır takınmamıştır.

Hindistan üzerine kaleme almış olduğu Tahkîk, Hint dini kültürü, toplumsal yapısı, kutsal kitapları, Tanrı anlayışı, cennet, cehennem, melek, vb. inanç öğeleri, kutsal zaman ve mekanları, oruç, hac, sadaka gibi ibadetlerinin yanında çeşitli efsanelerin ve coğrafi ve astronomik ilimlere dair Hintlilerin açıklamalarını ortaya koymasını itibarı ile asırları aşarak günümüze ulaşmış muazzam bir dinler tarihi, özelde de Hindoloji eseri olarak karşımıza çıkar.

²⁶ Ali İhsan YİTİK, “Sunuş”, Tahkîku Mâ Li’l-Hind, çev. Kıvameddin BURSLAN, Yayına Hazırlayan Ali İhsan YİTİK, Ankara, 2015, s.XVI

²⁷ Birünî, Tahkîk, s.XXIII-XXIV

²⁸ Birünî, Batanceli’l-Hindî, çev. Hammet Arslan, Mehmet İlhan, “Birünî’nin “Kitâbu Batanceli’l-Hindî” İsimli Risalesi Yogasutra’nın Bir Çevirisi midir?”, Milet ve Nihal, Cilt: 10, sayı:3, İstanbul, Aralık 2013, s. 36

Eserin muazzam bir üslubu olduğunu dile getiren Sachau yazarın metodunu tasvir ederken eserde yazarın kendisinin pasif kalarak daha çok Hindulara söz hakkı tanınmasından bahseder. Bu sayede Birûnî bir nevi dinler tarihinin eidetik vizyon metodunu kullanarak bizim Hinduların gözü ile onlara bakmamızı sağlamıştır diyebiliriz. Her bölüm olmasa da birçok bölüm üç kısımdan müteşekkildir. İlk kısımda Birûnî konuyu kendi anladığı şekliyle ortaya koyar, ikinci kısım ise Hindular doktrinleri hakkında din, felsefe, astronomi ve astroloji gibi konulardaki Sanskrit dilindeki kitap bölümlerinden yapılan alıntıları ve kendisine sözlü olarak aktarılmış yahut bizzat tanık olduğu edebiyat, tarihi kronoloji, coğrafya, hukuk gibi konulardaki öne çıkarır. Üçüncü kısımda ise Antik Yunan ile karşılaştırmalarda bulunur.²⁹

Birûnî araştırmaları sırasında birçok güçlkle karşılaştığından, zaman zaman Sanskrit kaynakları elde edebilmek yahut bilenlerden dinleyip öğrenmek için katlandığı güçlklere rağmen eserlere ulaşamadığından, arzu ettiği şekilde özgür hareket etme ve çalışma imkânı bulamamasından yakınmaktadır.³⁰ Aslında bu durum onun çalışmalarında gösterdiği titizliğin bir kanıtıdır.

Birûnî *Tahkik*'i yazarken karşılaştığı zorlukların başında dilin geldiğini iletir. Hintlilerin iki çeşit dilleri vardır biri halkın kullandığı basit dil diğeri ise fasih ve sadece seçilmiş (din adamları sınıfı gibi) kimselerin öğrenip kullanabileceği Sanskrit'tir. Çünkü Hintliler zaten son derece zor olan bu dili başkalarına öğretmeye yanaşmıyorlardı. Dilin gramatik zorluğu onun anlaşılmasını yer yer imkânsız kılmaktadır. Üstüne bir de eserlerin nazım şeklinde kaleme alınması hususu da eklenince durum iyice karmaşıklaşır. İkinci olarak Hint dini inançlarının Müslüman toplumuna tamamıyla yabancı olmasını gösterir. İnanç ve itikadımız son derece farklıdır. Üstelik Hintliler yabancılara *mleccha*³¹ diyerek onlarla hiçbir şekilde iletişime girmek istemezler. Bu durum karşılıklı bilgi alışverişini imkansızlaştırır. Üçüncü olarak Hint örf ve adetlerinin bizimkilerden farklı oluşunu dile getirir. Hintlilerin kılık kıyafet ve adet hususundaki farklılık ve zıtlıkları o kadar aşırıdır ki çocuklarını Müslümanlarla ve kıyafetleriyle korkuttuklarından yahut cezalandırılmak istenen kimselere bu kıyafetlerin giydirilmesinin ne büyük bir ceza ve aşağılama olduğunu anlatıldığından bahseder. Yine Birûnî, Müslümanların bu bölgeye düzenledikleri seferleri sırasında her ne kadar insanların dini inanışlarına ve yaşantılarına müdahale edilmemiş olursa da yıllarca devam eden yenilgileri ile şehir ve mabetlerde meydana gelen tahribatlar sebebiyle Hinduların Müs-

²⁹ Sachau, *India*, s.XXIV-XXV

³⁰ Birûnî, *Tahkik*, s.5

³¹ Mleccha; yabancıları ya da toplumdan dışlanmış ve yeri olmayan kimseleri ifade etmek için kullanılan Sanskrit bir kelimedir. Bknz. James G. Lochtefeld, *The Illustrated Encyclopedia of Hinduism*, vol. I, New York, 2002, s.441

lûmanlara kin ve nefret beslediklerini dile getirir. Kendilerini üstün gören Hintlilerin bu taassupları kin ve nefretle de birleşince kendilerini dış unsurlara özellikle de Müslümanlara iyice kapattıklarını dile getirebiliriz.³²

Akla ve rasyonel düşünceye büyük önem veren tarafsız bir tutumla ilim faaliyetlerinin yürütülmesini elzem gören hatta düşmana iftiradan sakınırım diyerek takındığı tavrı ve izlediği yolu ortaya koyan Bîrûnî'nin Tahkîk'te izlediği yöntemle alakalı olarak Tümer onun bu eserde bambaşka bir dini atmosferi ve kültür alemini tanıma gayreti içine girmiş olduğunu vurgularken objektif tespitlerini sık sık keserek İslami müesseselerin ne kadar üstün olduğunu zikretmeyi de ihmal etmediğini de ifade eder. Hem Hint kültür çevresindeki ilmi birikimi değerlendirip hem de "el-Milel ve'n-Nihal" çalışması yapan Bîrûnî'nin gayesi tartışmacı bir üslupla galip gelmek değil sadece vakıaları tespit etmektir. Grek dini ve felsefeleri, Hristiyan mezhepleri, Maniheizm ve Hinduizm arasında mukayeseler yaparken aynı ilmi üslubu muhafazaya çalışmıştır.³³ Objektif ilmi anlayış ve gerçeği arayış Bîrûnî için vazgeçilmezdir. O, "Üstat" olarak nitelendirdiği Ebu Sehl'in, Mutezile hakkında kitap yazan birini Mutezilenin fikirlerini yanlış yorumladığı için eleştirip sinirlendiğinden bahsedip kendisi de aynı durumun vahametinden şikayet eder. Objektif eser kaleme almasından dolayı Ebul Abbas El İrañşehri'yi överken onun aynı objektifliği Hinduizm ve Budizm hususunda sergileyememesini eleştirmiştir.³⁴

Aydın Sayılı, Bîrûnî'nin ilmi çalışmalarında tartışmalardan kaçınarak faydalı ve doğru bilgi elde etme isteğiyle hareket ettiğini ifade eder. Bîrûnî'nin yapıcı ve fikir aydınlığına ulaştırma niteliğinde olmayan, kör döğüşüne dönmüş tartışmaları gereksiz görmesine Zülkarneyn'in Make-donyalı İskender olup olmaması meselesi üzerine süregiden tartışmaları örnek göstererek sonuç vermeyecek işlerle uğraşmanın gereksizliğini dile getirmesini örnek verir³⁵

Bîrûnî için deney ve gözlem büyük önemi haizdir o, Tahkîk'e şu sözlerle başlamaktadır "*Doğruluğu ve güvenilirliği bakımından hiç kimse, işitmenin görmeye eşit olduğunu söyleyemez. Çünkü gözlem yapan kimse, olayı, meydana geldiği anda ve bizzat görür.*"³⁶ İnsanlarca ileriye sürülen ve akıl ve mantık ilkelerine aykırı düşünce ve inançları da deney aracılığıyla çürütme yolunu takip eder. Örneğin, *Kitabu'l-Cemahir*'inde yağmur taşı ile yağmur yağdırılabildiği ve zümrüdün yılan üzerinde etki yaptığına dair halk arasında kabul gören batıl inançları deney yoluyla yıkmaya çalışmaktadır. Zümrüdün böyle bir etkisi olmadığını kanıtlamak için bir sepette tuttuğu yılanı aralıklarla zümrüt göstererek yılanın görüşünde

³² Bîrûnî, *Tahkîk*, s.1-4

³³ Tümer, *DİA*, s.211

³⁴ Bîrûnî, *Tahkîk*, s.XXII-XXIII

³⁵ Sayılı, *agm*, s.34

³⁶ Bîrûnî, *Tahkîk*, s.XXI

hiçbir değişiklik olmadığını kaydeder yine yağmur taşı ile yağmur yağdırılmadığına delil olarak da elinde yağmur taşı bulunan bir Türk'e yağmur yağdırmasını söylediğini fakat yağmur yağması şeklinde herhangi bir etkisi olmadığını gördüğünü anlatıyor. Dünyanın hareketiyle ilgili de deniz kenarındaki fosillerden hareketle akıl yürüterek bilgi elde etmesi onun akıl yürütmeye verdiği önemin bir kanıtıdır. Hurafelere sihir ve büyüye inanmamış, ilmi çalışmaların önünde engel teşkil eden ön yargılardan kaçınmıştır.³⁷

Yukarıda bahsettiğimiz minval üzere *Tahkik* içerisinde Birünî'nin karşılaştırmalı objektif ve birincil kaynaklar kullanarak konuyu açıklama gayretine eserinin ilk konusu olarak seçtiği Hintlilerde Tanrı inancını örnek vermemiz yerinde olacaktır. Birünî cümleye '*Her millette aydınlık ile halkın inançları birbirinden farklıdır.*' diyerek başlıyor. Hint aydınlıklarının tanrı inanışlarına göre tanrı bir, hayy, beka sahibi, kadir vb. gibi özellikleri haizdir ve bunu delillendirmek için ise *Patanjali*'den ve *Bhagavatgita*'dan alıntı yapar. Aydın kesimin tanrı anlayışının ardından halkın birçok toplumda hatta Müslümanlarda bile olan teşbih hastalığından mütevellit haktan uzak çirkin bir inanışlarının olduğunu dile getirir. Özellikle eğitimden men edilmiş olan cahil Hintlilerin arasında hurafeler yaygındır.³⁸ Görüyoruz ki Birünî burada, başka yerlerde de vurguladığı aydın ve halk kesimi arasındaki inanç ve anlayıştaki farklılıklara değinirken Müslümanları da örnek vermekten çekinmeyerek katı bir taassub peşinde olmadığını da göstermiş oluyor.

Sonuç

Birçok Türk İslam aliminin yetiştiği bir devir ve coğrafyanın dünyaya kazandırmış olduğu büyük alimlerden biri olan Birünî, ilmi hoşgörüsü, objektifliği ve çok yönlülüğü ile günümüzde hala değer ve saygıya layık nadide bir ilim adamıdır. Otuzu aşkın alanda yüzü aşkın eser kaleme almış olan Birünî asla kulaktan dolma bilgilerle hareket etmemiş, ele alıp incelediği ilmi araştırma konularını ya da muhataplarını asla küçük görme yahut onlarla tartışmaya girme gayesinde olmamıştır. Onun için muhatapı anlamak faydalı bir ilim elde etmek her daim asıl gaye olmuştur.

Karşılaştırmalı dinler tarihi çalışmaları açısından *Asarul Bakiyesi* ve *Tahkik Mâ Li'l-Hind*'i bizlere bıraktığı altın değerinde eserlerdir. Birünî, birçok meziyetinin yanı sıra son derece büyük bir Dinler Tarihcisidir ve *Tahkiku Mâ Li'l-Hind* eseri ise bunun en büyük kanıtıdır. *Tahkik malil Hind* sayesinde o dönemin kendini dış dünyadan soyutlamış Hint toplumunun dini, inancı, ibadeti, örf ve gelenekleri, astronomi ve matematiği

³⁷ Sayılı, agm, s.34, Tümer, DİA, s.209-210, Günay, agm, s. 91-92

³⁸ Birünî, *Tahkik*, s.7-10

vb. konularda tarafsız, güvenilir, mümkün olduğunca birincil kaynaklar kullanılarak oluşturulmuş kılavuz bir esere sahip bulunuyoruz.

Takribi 800 yıl boyunca Türk İslam devletlerinin idaresi altında kalmış bu kıtanın din kültür ve toplumuna günümüzde dahi yeterli ilgi gösterilmezken Birûni'nin bundan neredeyse 10 asır önce böyle bir çalışmayı ortaya koyabilmesi onun ileri görüşlülüğünün de bir kanıtı olarak kabul edilebilir. Tahkik'i yazarken gösterdiği titiz ve disiplinli çalışma usulü ile de bizlere örnek teşkil etmektedir. Bu eserin içeriği açısından bilim dünyasına çok şey kazandırdığı şüphe götürmez bir gerçektir.

Kaynakça

- Batur, D. Ahsen, "Birûni ve Zamanı", *Maziden Kalanlar*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2011, s. 9-35
- Birûni, *Kitabüssaydele Fittib Mukaddimesi*, çev. Prof. Şerafettin Yaltkaya, Milli Necmua Basım Evi, İstanbul, 1937
- Birûni, *Maziden Kalanlar*, çev. D. Ahsen BATUR, Selenge yay., İstanbul, 2011
- Birûni, *Tahkiku Mâ Li'l-Hind*, çev. Kıvameddin BURSLAN, Yayına Hazırlayan Ali İhsan YİTİK, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015
- Günay, Nasuh, "Birûni'nin Dinler Tarihi'ne Katkısı", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Dergisi, El Birûni, sayı:3*, Cilt: 10, sayı:3, Ladin Ofset, İstanbul, Aralık 2013, s.85-110
- İlhan, Mehmet- Arslan, Hammet, "Birûni'nin "Kitâbu Batenceli'l-Hindi" İsimli Risalesi Yogasutra'nın Bir Çevirisi midir?", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Dergisi, El Birûni, sayı:3*, Cilt: 10, sayı:3, Ladin Ofset, İstanbul, Aralık 2013, s.25-84
- Lochtefeld, James G., *The Illustrated Encyclopedia of Hinduism*, vol. I, The Rosen Publishing Group, Inc. New York, 2002
- Özcan, Emine Sonnur, "Ebû'r-Reyhan Muhammed Bin Ahmed el- Birûni'nin Hayatı", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Dergisi, El Birûni, sayı:3*, Cilt: 10, sayı:3, Ladin Ofset, İstanbul, Aralık 2013, s.9-24
- Sachau, Edward, *Alberuni's India*, Vol. I, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd., London, 1910
- Sayılı, Aydın vd., "*Doğumunun 1000. Yılında Beyrun*", *Beyruni'ye Armağan*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1975, s.1-40
- Tümer, Günay, "*Birûni*", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul, 1992, s.206-215
- Tümer, Günay, *Birûni'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, DİB yayınları, Ankara, 1975
- Togan, Zeki Velidi, "*Birûni*", *MEB İslam Ansiklopedisi*, c. II, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942, s. 635-645
- Yitik, Ali İhsan, "*Sunuş*", *Tahkiku Mâ Li'l-Hind*, çev. Kıvameddin BURSLAN, Yayına Hazırlayan Ali İhsan YİTİK, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015, s. XII-XIX